

SOCIALNA OPORA STAROSTNIKOV V PERSPEKTIVI SPOLOV

Povzetek. *Za kakovostno preživljanje starosti je nujno potrebna zadostna socialna opora. Pri analizi reprezentativnega vzorca starostnikov v Sloveniji (2002) smo z razvrščanjem v skupine opazovali razlike med spoloma. Pri starostnicah smo našli pet skupin, ki se med seboj razlikujejo tako po demografskih značilnostih starostnic (zakonski stan, izobrazba) kot tudi po značilnostih omrežij (velikost omrežja, odstotek sorodnikov, prijateljev in sosedov, število opornih funkcij, odstotek starostnic brez ustreznih neformalnih virov, pogostost uporabe formalnih virov socialne opore). Pri starostnikih so se izoblikovale tri skupine, ki jih razločujejo predvsem značilnosti omrežij (velikost omrežja, usmerjenost k partnerki kot najpomembnejšem viru neformalne socialne opore, odstotek starostnic brez ustreznih neformalnih virov, pogostost uporabe formalnih virov socialne opore). Opisane razlike med spoloma lahko pripišemo dispozicijskim ali strukturalnim razlogom, nemara pa bi bilo smiselno storitve formalnega sektorja še bolj oblikovati po meri uporabnic in uporabnikov.*

Ključni pojmi: *starostniki, socialna opora, spol, socialna omrežja, tipologija, razvrščanje v skupine*

Uvod

Največje breme skrbi za starostnike v Sloveniji, ki so bivali v domačem bivalnem okolju, je v preteklosti nosilo neformalno socialno omrežje, predvsem najožja in razširjena družina ter sosedstvo, kar je posledica izrazito enostranske usmerjenosti države v razvoj institucionaliziranih oblik varstva starostnikov. V zadnjih desetih letih je mogoče zaznati številne spremembe na tem področju s pojavom zasebnih profitnih in neprofitnih ustanoviteljic institucionalnih oblik varstva, pa tudi s pojavljanjem novih oblik pomoči starostnikom, ki bivajo na domu. Država je spodbudila povezovanje javnih institucij, kot so domovi za ostarele in centri za socialno delo s starostniki, ki bivajo v domačem okolju, s storitvami, kot so kosila na kolesih. Prav tako se pomoč starostnikom izvaja s programi javnih del ter z ustanavljanjem centrov za pomoč na domu, ki naj bi usklajevali mreže ponudnikov storitev starostnikom na njihovih domovih (Nagode, Kolarič in Hlebec, 2004). Evalvacije omenjenih storitev (Hojnik-Zupanc, Ličer in Hlebec, 1996; Hojnik-Zupanc in Kramberger, 1996; Hlebec, Ličer, Bitenc in Nagode, 2002; Nagode, 2003)

* Dr. Valentina Hlebec, docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

omogočajo vrednotenje storitev centrov za pomoč na domu, manjkajo pa poglobljene in reprezentativne raziskave neformalnih omrežij starostnikov, analize zmožnosti neformalnih virov, da ustrezno zadovoljijo njihove potrebe ter morebitnih potreb po dodatnih oblikah formalne pomoči.

Novejša preučevanja neformalnih omrežij socialne opore v Sloveniji (Kogovšek, Hlebec, Dremelj in Ferligoj, 2003; Dremelj, 2003; Hlebec, 2003) so pokazala, da se ljudje za pomoč v najrazličnejših stiskah v vsakdanjem življenju še vedno najraje obračajo na neformalne vire. Za splošno populacijo so najpomembnejši vir opore¹ sorodniki s posebnim poudarkom na partnerju.² Poglobljena analiza neformalnih socialnih omrežij Ljubljančanov po starostnih kategorijah (Kogovšek, Hlebec, Dremelj in Ferligoj, 2003) je pokazala, da so sorodniki s starostjo čedalje bolj pomembni in za starejše od 65 let predstavljajo več kot polovico socialnega omrežja. Sorodstveno omrežje je v splošnem pomembnejši vir socialne opore tudi za ženske. Hkrati pa se razlike po spolu kažejo tudi v specializaciji žensk in moških za dajanje posamezne vrste opore. Ženske so bolj specializirane za emocionalno oporo, moški za materialno oporo. Moški so pogosteje tudi vir finančne opore. Opazne so razlike pri Ljubljančanih, ki nimajo neformalnega vira posamezne vrste socialne opore. Pri moških je značilno več takih, ki so brez neformalnega vira informacijske in emocionalne opore. Delež oseb brez neformalnih virov prav tako narašča s starostjo.

Da je pri opazovanju starostnikov kot posebno občutljive skupine smiselno upoštevati tudi spol kot pomemben dejavnik, kaže tipologija omrežij starostnikov (Hlebec, 2003), narejena na reprezentativnem vzorcu starejših prebivalcev Slovenije. Pri razvrščanju socialnih omrežij starostnikov se je pokazalo, da jih nikakor ne smemo obravnavati kot neko (demografsko) homogeno skupino s podobnimi neformalnimi socialnimi omrežji. Našli smo skupine starostnikov, ki se med seboj razlikujejo po spolu, zakonskem stanu, stopnji izobrazbe in tipu kraja bivanja ter značilnostih omrežij (velikost in sestava). Zanimivo je, da so se oblikovale tri tipično ženske skupine, v nobeni skupini pa niso prevladovali moški. Opisane empirične razlike, skupaj z demografskimi in strukturnimi dejstvi, kot so daljša življenjska doba žensk, večji odstotek vdov, večji odstotek starostnic z nižjo izobrazbo, kažejo na potrebo po vzporednem opazovanju socialnih omrežij starostnic in starostnikov.

Na reprezentativnem vzorcu starostnikov bomo z razvrščanjem v skupine opazovali razlike v sestavi in strukturi socialnih omrežij in njihovih zmožnostih oskrbovanja starostnikov z zadostno količino kakovostne socialne opore. Hkrati bomo opozorili na nujno oblikovanje raznovrstnih socialnih storitev za posebne segmente starostnic in starostnikov.

¹ Več o definiciji in vrstah socialne opore v Hlebec in Kogovšek (2003).

² Pri druženju so najpomembnejši prijatelji, razširjena družina ter bratje in sestre. Najpomembnejši vir finančne opore so starši in prijatelji, manjšo materialno oporo v glavnem nudijo prijatelji in sosedje, večjo prijatelji in razširjena družina. Emocionalno oporo v glavnem nudijo partner in prijatelji. Pri pomoči v primeru bolezni pa so najpomembnejši partner in otroci (Dremelj, 2003).

Opis vzorca in podatkov

Raziskava je narejena na podatkih, ki so bili zbrani v začetku leta 2002 z računalniško podprtim telefonskim anketiranjem. Gre za podatke,³ zbrane na reprezentativnem slučajnem vzorcu 5013 odraslih prebivalcev Slovenije. V članku se bomo omejili na starejše od 65 let, ki jih je v celotnem vzorcu 690. Neformalno omrežje socialne opore smo izmerili s šestimi indikatorji.⁴

Starostniki se kot posebna demografska skupina razlikujejo od ostalih starostnih skupin glede na stopnjo izobrazbe, dohodek gospodinjstva in zakonski stan (Hlebec, 2003). Za starostnice so omenjene razlike še večje, kot je razvidno iz preglednice 1.

Preglednica 1: Demografske značilnosti vzorca po spolu (v odstotkih)

spremenljivke	ženske	moški	skupaj
starost ⁸			
65-74	67	73	68
75-84	33	27	32
zakonski stan			
samski(a) in ločen(a)	14	6	11
izvenzakonska skupnost in poročen(a)	34	81	54
ovdovel(a)	52	13	35
izobrazba			
osnovna šola ali manj	41	15	30
poklicna srednja šola	17	27	21
štiriletna srednja šola	29	33	30
višja in več	13	26	19
dohodek gospodinjstva			
do 130.000 sit	56	23	43
130.001sit do 260.000 sit	35	55	43
260.001 sit in več	8	22	14
način bivanja			
hiša	65	74	69
blok	35	26	31

⁸ Le pri spremenljivki starost razlike niso statistično značilne.

Ženske so značilno pogosteje ovdovele, imajo nižjo izobrazbo in živijo v gospodinjstvih z nižjimi dohodki. Med opazovanimi starostniki je kar 80% poročenih, med starostnicami le 34%, kar daje vedeti, da ima večina starostnikov še vedno na voljo najpomembnejši vir neformalne socialne opore - partnerko, polovica starostnic pa si je poiskala nadomestni vir(e). Poglejmo, kakšne razlike med spoloma se pokažejo pri razvrščanju v skupine.

³ Podatke sta zbrala Inštitut RS za socialno varstvo in Center za metodologijo in informatiko na FDV. Več o značilnostih vzorca v Ferligoj, Kogovšek, Dremelj, Hlebec in Novak (2002).

⁴ 1. DRUŽENJE: Včasih se ljudje družijo z drugimi ljudmi, na primer se obiščejo, gredo skupaj na izlet ali na večerjo in podobno. Kdo so ljudje, s katerimi se običajno družite?

Tipologiji opornih omrežij

Statistična analiza, kjer vnaprej razporedimo anketirance v različne skupine glede na demografske značilnosti in potem opazujemo razlike med temi skupinami, ne razkrije pravega bogastva razlik in podobnosti sestave in strukture neformalnih opornih omrežij. Če za osnovo primerjave izberemo značilnosti omrežij in anketirance razporedimo v skupine enot, ki imajo podobna omrežja, lahko vseeno opazujemo demografske razlike med skupinami in tako ugotovljamo, koliko demografski dejavniki sploh opredeljujejo način zadovoljevanja potreb po socialni opori. Za odkrivanje razlik po spolu smo ločeno razvrščali starostnice in starostnike po značilnostih njihovih neformalnih socialnih omrežij. Med metodami razvrščanja smo v prvi stopnji izbrali hierarhično metodo⁵ (Ferligoj, 1989), saj le ta ne zahteva vnaprejšnje opredelitve števila skupin, ki jih lahko dobro pregledamo z drevesom združevanja. Izbrano rešitev smo optimizirali z metodo voditeljev.

Da bi zagotovili primerljivost analize, smo pri razvrščanju starostnic in starostnikov v skupine s podobnimi neformalnimi omrežji socialne opore upoštevali iste indikatorje opornih omrežij,⁶ opornega vedenja in vrednotenja prejete socialne opore, kot so bili uporabljeni v predhodnih raziskavah (Hlebec, 2003). Pri pregledu dreves združevanja smo pri starostnicah našli pet skupin, pri starostnikih pa tri. Skupine za oba spola so predstavljene v preglednici 2, glede na demografske značilnosti anketirancev.

⁵ Vse izbrane spremenljivke, na osnovi katerih smo enote razvrščali, so številске - za mero podobnosti smo izbrali evklidsko razdaljo (ibid. 33-34), med metodami hierarhičnega razvrščanja pa Wardovo metodo združevanja. Razvrščanje je narejeno na standardiziranih vrednostih vključenih spremenljivk.

⁶ Gre za naslednje indikatorje socialnih omrežij, opornega vedenja in vrednotenja prejete socialne opore:

- (1) Značilnosti vezi med anketiranci in člani socialnega omrežja:
 - frekvenca stikov je ocenjena z odstotkom alterjev, s katerimi je anketiranec v pogostem rednem stiku (vsak dan ali nekajkrat na teden) in odstotkom alterjev, s katerimi je anketiranec v redkem stiku,
 - trajanje vezi, merjeno s številom let poznanstva,
 - geografska oddaljenost je merjena z odstotkom alterjev, ki živijo v istem gospodinjstvu in z odstotkom alterjev, ki so od anketiranca oddaljeni do 15 minut vožnje z avtomobilom, ter z odstotkom alterjev, ki živijo v večji oddaljenosti (30 minut in več),
 - moč vezi merjena z indikatorjem pomembnosti (na lestvici od 1 - oseba ni pomembna do 5 - oseba je zelo pomembna),
 - večrazsežnost (multipleksnost) vezi je merjena s številom različnih opor, ki jih posamezen alter nudi anketirancu in odstotkom specialistov v omrežju (odstotek alterjev, ki nudi eno samo vrsto socialne opore).
- (2) Značilnosti omrežij socialne opore:
 - velikost celotnega omrežja, merjena s številom navedenih članov omrežja ali alterjev,
 - sestava omrežja, merjena z odstotki otrok, bratov ali sester, drugih sorodnikov, prijateljev, sodelavcev in sosedov ter odstotkom žensk med navedenimi alterji,
 - povprečna starost alterjev,
 - število članov gospodinjstva in število otrok v gospodinjstvu.

Preglednica 2: Demografske značilnosti anketiranih starostnic pri razvrstitvi v pet skupin in starostnikov pri razvrstitvi v tri skupine

spol	ženski				moški			
skupine	1	2	3	4	5	1	2	3
starost	73	72	73	71	72	71	72	71
N	148	74	94	42	24	140	74	65
ŠČG ⁷	1	1	1	4 [*]	3	2	2	3
ŠO	0	0	0	1	1	0	0	1
zakonski stan	poročena 32% ovdovela 48%	poročena 37 % ovdovela 50%	poročena 29% ovdovela 57%	poročena 36% ovdovela 64%	poročena 62% ovdovela 29%	poročen 76% ovdovel 15%	poročen 77% ovdovel 18%	poročen 95% ovdovel 3%
izobrazba	47%	62%	60%	74%	83%	37%	47%	43%
dohodek gospodinjstva	54%	63%	66%	33%	29%	26%	24%	14%
hiša	63%	62%	58%	88%	75%	70%	80%	77%
tip kraja	vas 33% mesto 48%	vas 39% mesto 39%	vas 42% mesto 42%	vas 62% mesto 21%	vas 54% mesto 29%	vas 37% mesto 38%	vas 35% mesto 30%	vas 40% mesto 39%

⁷ ŠČG - povprečno število članov gospodinjstva, ŠO - povprečno število otrok anketiranca, ki živijo v gospodinjstvu. Pri spremenljivki zakonski stan sta vpisana le odstotek poročenih in ovdovelih. Pri spremenljivki izobrazba je prikazan odstotek anketirancev s poklicno srednjo šolo ali manj. Pri spremenljivki dohodek je prikazan odstotek anketirancev, kjer je dohodek gospodinjstva manjši od 130.000 SIT.

^{*} Mediana pri tej skupini je 3.

Pri starostnicah imamo eno samo skupino, kjer je manj kot polovica ovdovelih. To je prva skupina, v kateri je tudi največ samskih ali ločenih starostnic. To je hkrati tudi skupina, kjer je največ starostnic z več kot poklicno srednješolsko izobrazbo in kjer jih skoraj polovica označuje tip kraja bivanja kot mestni. Nekoliko več kot polovica ima dohodek manjši kot 130.000 tolarjev, v povprečju pa živijo same. Glede na značilnosti anketirank in primerljivo tipologijo (Hlebec, 2003) lahko pri teh starostnicah pričakujemo najmanj tradicionalno usmerjeno omrežje - pri sestavi omrežja bodo najbrž bolj kot sorodstveni viri pomembni prijatelji, omrežja bodo najbrž v povprečju večja. Naslednji dve skupini sta si po demografski sestavi močno podobni. Gre za skupini starostnic, kjer prevladujejo ovdovele starostnice (50% in 58%), ki v povprečju živijo same, so manj izobražene (dve tretjini s poklicno srednjo šolo ali manj) in z nizkimi dohodki (dve tretjini z dohodkom, ki je manjši od 130.000 tolarjev). Pri teh dveh skupinah je težko vnaprej napovedati sestavo omrežij le iz demografskih značilnosti, saj smo pri primerljivi tipologiji opazili dve skupini pretežno ovdovelih starostnic, ki pa sta se značilno razlikovali po sestavi omrežja. Naslednji dve skupini (4 in 5) sta si glede demografskih spremenljivk podobni, saj gre za starostnice, ki živijo v vaškem okolju, v razširjenem gospodinjstvu, izobrazbena raven je najnižja, dohodek gospodinjstva je najvišji, kar gre pripisati večjemu številu oseb v gospodinjstvu. Pomembna razlika je, da gre pri četrti skupini za ovdovele starostnice, pri peti pa za poročene starostnice. Zadnja skupina je edina, kjer gre za starostnice s še živečim partnerjem in torej z dostopnim najpomembnejšim virom neformalne socialne opore. Za četrto skupino lahko pričakujemo omrežje, ki bo kar veliko, z navezavo pretežno na sorodnike, nekaj malega pa tudi na prijatelje in sosede. Pri zadnji skupini pa bo najbrž šlo za zelo majhno omrežje, osredotočeno na osebe, s katerimi starostnica biva v skupnem gospodinjstvu. Pri prejšnji tipologiji (Hlebec, 2003) se ti dve skupini nista pojavili ločeno. Dobili smo eno, ki jo je označevalo bivanje v vaškem okolju in bivanje v razširjenem gospodinjstvu s partnerjem in otrokom, hkrati v njej niso prevladovala starostnice.

Poglejmo si skupine glede na demografske značilnosti pri starostnikih. Med skupinami je precej podobnosti in nekaj razlik. Za vse skupine velja, da gre večina za starostnike, ki še imajo partnerko, le v zadnji skupini imamo tudi bivanje v razširjenem gospodinjstvu. Izobrazbena struktura je približno enaka, le v prvi skupini imamo nekaj več višje izobraženih starostnikov. Omenimo še to, da je največji odstotek oseb s poklicno srednjo šolo ali manj po skupinah pri starostnikih enak najmanjšemu odstotku starostnic s poklicno srednjo šolo ali manj. Najnižje izobražena skupina pri starostnikih je pri izobrazbeni strukturi enakovredna najvišje izobraženi skupini pri starostnicah. Poleg zakonskega stanu je to pomembna strukturna spremenljivka, ki kaže na različna izhodišča starostnic in starostnikov pri oblikovanju in vzdrževanju neformalnega socialnega omrežja, saj imajo posamezniki, ki se dalj čas izobražujejo v različnih izobraževalnih institucijah, več možnosti spoznavanja večjega števila oseb iz različnih okolij. Glede na demografsko sestavo skupin težko ugibamo o sestavi in strukturi opornih omrežij pri starostnikih. Pomembna informacija je, da imajo skoraj vsi najpomembnejši vir neformalne opore - partnerko. Pri zadnji skupini, kjer gre za bivanje v razširjenem gospodinj-

stvu, morda lahko ugibamo o samozadostnem majhnem in pretežno v istem gospodinjstvu bivočem omrežju. Značilnosti omrežij socialne opore so prikazane v preglednici 3.

Preglednica 3: Značilnosti omrežij⁹ socialne opore in vezi med starostnicami in starostniki ter alterji

spol	ženski					moški		
skupine	1	2	3	4	5	1	2	3
velikost	7	5	5	7	3	7	5	4
povprečno število opor	2	2	3	2	4	2	3	2
% specialistov	64	46	22	54	16	66	20	53
% z 3+ funkcijami	13	24	47	18	72	10	52	16
% partner	4	4	6	4	21	8	11	30
% otrok	16	11	45	27	56	14	22	24
% bratov ali sester	11	3	9	9	7	7	6	7
% drugih sorodnikov	30	5	19	25	16	19	15	14
% prijateljev	22	35	10	13	0	30	28	9
% sosedov	8	33	10	16	0	11	14	15
% sorodnikov skupaj	61	23	80	65	100	48	54	75
% pogostih stikov	48	74	79	66	92	51	77	77
% redkih stikov	18	4	3	5	0	19	5	7
povprečna pomembnost	4.3	4.5	4.7	4.6	5.0	4.1	4.5	4.5
povprečno trajanje odnosa	38	29	42	38	38	36	38	40
povprečna starost	54	59	51	52	46	55	55	55
% žensk v omrežju	58	71	56	66	39	36	36	53
% v istem gospodinjstvu	5	5	7	20	60	10	13	39
% oddaljenih do 15 minut vožnje	59	82	70	58	35	62	68	40
% odd. za več kot 30 minut vožnje	18	4	13	8	3	15	9	7

Pregled deleža sorodnikov v neformalnem opornem omrežju nam da vedeti, da so v povprečju starostnice bolj osredotočene na sorodniško omrežje kot starostniki. Izjemi sta le dve, in sicer druga skupina pri starostnicah, kjer sorodniki predstavljajo le 23% vsega omrežja, in pri tretji skupini pri moških, kjer predstavljajo 75% vsega omrežja. Starostnice imajo sicer v omrežju najmanj dve tretjini sorodnikov, starostniki pa komaj polovico. Druga izrazita značilnost je usmerjenost k prijateljem pri starostnikih (prvi dve skupini), in pretežna ali izrazita usmerjenost k otroku pri starostnicah (zadnje tri skupine). Starostniki v glavnem v omrežjih nimajo sosedov, starostice pa imajo v drugi skupini kar 33% sosedov v opornem omrežju. Kaže torej, da starostniki ne razvijajo najožjih lokalnih stikov. Starostnice imajo navezavo na geografsko bližnje ali na prijateljske vezi le v primeru, ko v neformalnem omrežju ni otrok (prva in druga skupina). Omrežja starostnikov so večinoma bolj heterogena kot omrežja starostnic, posamezna vrsta odnosov predstavlja le do četrtnino omrežja. Pri omrežjih starostnic imamo dve skupini, kjer so

⁹ Vrednosti, ki so pomembne pri opisovanju skupin so poudarjeno označene.

omrežja zelo homogena, obakrat gre za prevladujočo povezavo z otrokom. Tri skupine imajo bolj heterogena omrežja, ki pa so si med seboj vsebinsko zelo različna, kar za starostnike ne velja, saj imamo podobno strukturo pri vseh treh skupinah.

Če skušamo primerjati dobljene skupine s tipologijo¹⁰ Wengerjeve (1994) in tipologijami, ki so bile narejene na slovenskih podatkih (Hojnik, 1999; Hlebec, 2003) vidimo, da imamo prevladujoč družinski tip omrežja pri starostnicah, in omrežje, integrirano v bivalno okolje pri starostnikih. Prvo skupino pri starostnicah lahko kljub prevladujoči sorodniški sestavi imenujemo oporno omrežje širšega bivalnega okolja, saj imamo v tej skupini največji delež geografsko oddaljenih oseb, prijatelji predstavljajo 22% omrežja, pomembna pa je tudi razširjena družina. Hkrati gre za bolj izobražene starostnice, ki jih skoraj polovica živi v mestnem okolju. Druga skupina ima sestavo omrežja, ki je tipična za omrežje, integrirano v bivalno okolje, le navezave na sorodnike praktično ni (domnevamo, da te starostnice nimajo otrok). Naslednja tri omrežja so omrežja, ki jih lahko imenujemo družinska omrežja, vendar so si med seboj zelo različna. Pri tretjem omrežju imamo tako kot pri petem izrazito usmerjenost na otroka. Ker gre pri zadnji skupini pretežno za poročene starostnice, je zelo pomemben tudi partner. Pri tretji skupini je pomembna še razširjena družina. Pri četrti skupini gre za heterogeno omrežje, pomembni so otroci in razširjena družina, imamo pa tudi stike s sosedi in prijatelji. Ker gre pri četrti in peti skupini za vaško okolje, lahko domnevamo, da se starostnica po izgubi partnerja odpre tudi drugim stikom v vaškem okolju. Obakrat imamo bivanje v razširjenem gospodinjstvu, v četrti skupini pa imamo precejšen delež omrežja izven gospodinjstva. Peto skupino bi lahko imenovali tudi omrežje z zaprto zasebnostjo, ker gre za pare, ki razen z otrokom, ki živi z njimi, nimajo drugih stikov.

Med skupinami starostnikov imamo le eno omrežje, ki je neposredno primerljivo z omrežji starostnic. Gre za tretjo skupino, kjer imamo razširjeno gospodinjstvo in pretežno usmeritev na partnerko in otroka. Lahko bi jo primerjali z zadnjo skupino starostnic, kjer gre za poročene starostnice z izolacijo stikov v gospodinjstvo. Starostniki imajo malo večje omrežje (4 osebe) in nekaj stikov s sosedi. Prvi dve omrežji pri starostnikih smo poimenovali omrežji, integrirani v bivalno okolje. Po sestavi še najbolj spominjata na skupino najbolj izobraženih starostnic. Zanimivo je, da kljub temu, da je večina teh starostnikov poročenih, partnerka ne predstavlja najbolj pomembnega dela opornega omrežja. Največji delež omrežja predstavljajo prijatelji in so tudi prvi vir neformalne socialne opore, kot se bo pokazalo kasneje.

Da bi si ustvarili vtis o sestavi omrežja še z drugega zornega kota, si pogledjmo, koliko različnih virov neformalne socialne opore najdemo glede na posamezne razsežnosti socialne opore, ki so v preglednici 4.

¹⁰ Wengerjeva (1994) loči pet tipov opornih omrežij: sorodstveno oziroma družinsko omrežje, omrežje, integrirano v bivalno okolje, samozadostno omrežje, oporo omrežje širšega bivalnega okolja in omrežje z zaprto zasebnostjo. Omrežja se ločijo glede na sestavo omrežja in zmožnostjo zagotavljanja socialne opore.

Preglednica 4: Velikost omrežja po segmentih neformalnega socialnega omrežja

spol	ženski					moški		
	1	2	3	4	5	1	2	3
skupine	1	2	3	4	5	1	2	3
prevladujoče demografske značilnosti	živijo same, več v mestu, z višjo izobrazbo	živijo same, z nižjo izobrazbo	vdove, živijo same	vdove, živijo na vasi, razširjeno gospodinjstvo	poročene, živijo na vasi, razširjeno gospodinjstvo	poročeni z velikim družabnim omrežjem	poročeni	poročeni, razširjeno gospodinjstvo
tip omrežja	omrežje širšega bivalnega okolja	omrežje integrirano v bivalno okolje	homogeno družinsko omrežje	heterogeno družinsko omrežje gospodinjstvo	družinsko omrežje z zaprto zasebnostjo	omrežje integrirano v bivalno okolje	omrežje integrirano v bivalno okolje	družinsko omrežje z zaprto zasebnostjo
druženje	5	4	3	4	3	5	4	2
finančna opora	1	1	1	1	1	1	1	1
manjša materialna opora	1	1	1	2	2	1	2	1
večja materialna opora	1	1	1	1	2	1	2	0
emocionalna opora	2	2	2	2	2	1	2	1
pomoč v primeru bolezni	1	2	2	2	2	1	2	1
velikost celotnega omrežja	7	5	5	7	3	7	5	4

Čeprav velikost omrežja ni dober indikator kakovosti omrežja (ne moremo pričakovati linearnega prirastka kakovosti uslug, ki jih oporno omrežje nudi, z naraščanjem števila oseb v omrežju), pa vseeno dobimo pregled različnih možnosti izbire, ki jo starostnica ali starostnik ima pri zadovoljevanju vsakodnevnih potreb. Izkaže se, da so v povprečju večja le omrežja družjenja, ne glede na spol. Zanimivo je, da imamo le pri starostnicah, ki pretežno živijo v vaškem okolju, po dva vira za posamezno vrsto socialne opore. Ker gre pri poročenih za najmanjša omrežja, lahko sklepamo o izredni obremenjenosti teh virov socialne opore. Pri vdovah pa imamo najbrž na voljo več različnih virov neformalne opore saj so ta omrežja med največjimi. Pri starostnikih izstopa prva skupina, kjer imamo zelo velika omrežja socialne opore - izkaže pa se, da gre za omrežja, ki so sestavljena večinoma iz družabnikov. Pri vseh ostalih segmentih ima ta skupina le po en sam vir. Največ izbire pri izbiri neformalnega vira socialne opore ima druga skupina starostnikov, najmanj pa tretja. Pregled velikosti segmentov neformalnega socialnega omrežja je že nakazal, da lahko za nekatere razsežnosti socialne opore, pričakujemo večje deleže starostnic in starostnikov, ki svojih potreb ne morejo v celoti zadovoljiti le z uporabo neformalnih virov. Hkrati smo videli, da število oseb v celotnem neformalnem omrežju ne daje zadostne informacije o razpoložljivosti alternativnih virov po posameznih segmentih socialne opore. Poglejmo si še bolj natančno po skupinah pomanjkanje neformalnih virov, uporabo formalnih virov in delež oseb s težavami, ki so prikazani v preglednici 5.

Preglednica 5: Pomanjkanje neformalnih virov socialne opore, uporaba formalnih virov in manjše težave v vsakdanjem življenju

spol	ženski					moški		
	1	2	3	4	5	1	2	3
skupine								
% brez neformalnega vira								
socialne opore								
druženje	4	0	2	2	13	2	0	12
finančna opora	38	41	33	36	38	39	26	62
manjša materialna opora	29	24	27	12	38	34	20	35
večja materialna opora	47	45	27	38	21	41	30	57
emocionalna opora	14	12	4	12	21	22	7	15
pomoč v primeru bolezni	13	10	3	7	0	14	5	9
% uporabe formalnih virov								
manjša materialna opora	13	5	7	2	8	12	5	9
večja materialna opora	45	45	39	44	26	44	34	43
emocionalna opora	3	0	0	5	0	6	3	3
pomoč v primeru bolezni	7	4	1	2	4	4	4	2
% oseb brez težav								
pri vzdrževanju osebne higiene in oblačenju	82	90	92	90	82	82	80	70
pri vsakodnevnih drobnih gospodinjskih opravilih	64	53	62	50	55	64	67	30
pri urejanju različnih zadev	56	63	51	40	36	61	60	40
pri gibanju	74	74	61	76	54	80	79	85

Največji odstotek starostnic in starostnikov brez vira neformalne opore najdemo pri finančni opori. Če opazujemo starostnice, je teh okrog 40%, ne glede na skupino. Pri starostnikih so v najslabši situaciji poročeni starostniki, ki imajo zelo majhna in izolirana družinska omrežja. Ker je omrežje teh starostnikov omejeno pretežno na člane gospodinjstva, ima starostnik na voljo v povprečju le en vir - najverjetneje je to otrok. Čeprav imamo v tej skupini najmanjši odstotek gospodinjstev z najnižjimi dohodki, je alternativnih virov finančne opore najmanj. Na videz finančno najboljše preskrbljeni starostniki imajo največje težave pri iskanju neformalnega vira finančne opore. Večji deleži starostnic in starostnikov nimajo neformalnega vira socialne opore pri manjši in večji materialni opori. Razlike med skupinami so manjše, kar je zelo zaskrbljujoče, saj neformalno omrežje ne zadosti vsem potrebam, uporaba formalnih virov pa je manjša, kot bi pričakovali. Predvsem pri manjši materialni opori je odstopanje med uporabo formalnih virov in nedostopnostjo neformalnih virov precejšnje. Najslabše so z neformalnimi viri oskrbljene ženske, ki imajo omrežje širšega bivalnega okolja (skupina 1) in poročene, ki živijo v vaškem okolju in imajo majhna in izolirana družinska omrežja. Pri starostnikih sta slabo oskrbljeni z neformalnimi viri socialne opore dve omrežji od treh. Gre za največja omrežja, ki so večinoma družabniška omrežja, in najmanjša družinska in izolirana omrežja. Uporaba formalnih virov je v povprečju majhna. Le pri večji materialni opori se starostniki obrnejo na formalne vire. Zanimivo je, da je odstotek uporabe formalnih virov najmanjši pri poročenih starostnicah z majhnim izoliranim družinskim omrežjem. Vzrokov za majhno uporabo formalnih virov je lahko več, vsekakor pa bi bilo potrebno več pozornosti nameniti oblikovanju ustreznih formalnih storitev tudi za druge razsežnosti socialne opore. Odstotek starostnic in starostnikov brez težav pri vzdrževanju vsakdanje osebne higijene in oblačenju je visok. Opazujemo torej osebe, ki so sposobne poskrbeti za najbolj nujne potrebe. Pri treh skupinah starostnic (2, 4 in 5) imamo kar polovico starostnic, ki imajo težave pri vsakodnevnih gospodinjstkih opravilih. Takih je veliko - dve tretjini tudi pri moških z majhnimi družinskimi omrežji (skupina 3). Pri urejanju različnih zadev imajo težave v glavnem starostnice iz vaškega okolja in starostniki z majhnimi družinskimi omrežji. Približno polovica starostnic ima gibalne težave v peti skupini, medtem ko je oseb z gibalnimi težavami v drugih skupinah bistveno manj.

Preglednica 6: Prva izbrana oseba v odstotkih

spol	ženski				
skupine	1	2	3	4	5
druženje	prijatelj 32% <i>otrok 25%</i>	prijatelj 49% <i>sosed 32%</i>	<i>otrok 53%</i> prijatelj 15%	otrok 34% <i>sosed 20%</i>	<i>otrok 62%</i> partner 33%
finančna opora	<i>otrok 41%</i> brat ali sestra 24%	prijatelj 39% <i>otrok 27%</i>	<i>otrok 70%</i> brat ali sestra 11%	otrok 30% drug sorodnik 22%	<i>otrok 67%</i> partner 27%
manjša materialna opora	<i>sosed 26%</i> drug sorodnik 23%	<i>sosed 51%</i> prijatelj 20%	<i>otrok 33%</i> <i>sosed 28%</i>	<i>sosed 35%</i> otrok 30%	<i>otrok 53%</i> partner 20%
večja materialna opora	drug sorodnik 35% <i>otrok 28%</i>	<i>sosed 33%</i> <i>otrok 23%</i>	otrok 59% drug sorodnik 16%	otrok 58% <i>sosed, prijatelj 11%</i>	<i>otrok 58%</i> partner 26%
emocionalna opora	prijatelj 24% <i>otrok 22%</i>	prijatelj 45% <i>sosed 20%</i>	<i>otrok 42%</i> partner 19%	otrok 30% prijatelj 19%	<i>otrok 53%</i> partner 37%
pomoč v primeru bolezni	<i>otrok 32%</i> drug sorodnik 25%	<i>sosed 32%</i> <i>otrok 29%</i>	<i>otrok 56%</i> drug sorodnik 13%	otrok 54% partner 21%	<i>otrok 46%</i> partner 42%
spol	moški				
skupine	1	2	3		
druženje	prijatelj 38% <i>sosed 14%</i>	prijatelj 35% <i>otrok 18%</i>	partner 30% <i>sosed, prijatelj 18%</i>		
finančna opora	prijatelj 30% brat ali sestra 30%	<i>otrok 35%</i> prijatelj 24%	<i>otrok 48%</i> drug sorodnik, prijatelj 16%		
manjša materialna opora	prijatelj 30% <i>sosed 30%</i>	<i>sosed 36%</i> prijatelj 27%	<i>sosed 38%</i> <i>otrok 21%</i>		
večja materialna opora	prijatelj 26% drug sorodnik 24%	prijatelj 25% <i>otrok 23%</i>	partner 25% <i>otrok, drug sorodnik 18%</i>		
emocionalna opora	partner 51% prijatelj 27%	partner 38% prijatelj 26%	partner 76% <i>otrok 11%</i>		
pomoč v primeru bolezni	<i>otrok 37%</i> partner 35%	<i>otrok 36%</i> partner 27%	partner 63%		

Legenda: *otrok*, partner, **prijatelj**, *sosed*, brat ali sestra, drug sorodnik

V preglednici 6 imamo podatke o tem, kdo je prva izbrana oseba za posamezno vrsto socialne opore. Za jasnejši pregled heterogenosti virov neformalne opore so posamezne vrste oseb poudarjene na različne načine, kot opisuje legenda. Pri druženju so v splošni populaciji najpomembnejši prijatelji, razširjena družina ter bratje in sestre. Starostnice si za druženje najpogosteje izbirajo otroke, nato prijatelje.

telje, sosede in partnerja. Razlike med skupinami so velike, saj se starostnice z omrežjem širšega bivalnega okolja in omrežjem, integriranim v bivalno okolje družijo s prijatelji, manj z otroki in sosedi, starostnice z družinskimi tipi omrežij pa večinoma z otroki. Tip družinskega omrežja sicer vnaša določeno raznovrstnost, saj so pri homogenem omrežju pomembni tudi prijateljski stiki, pri heterogenem sosedje in partner pri omrežju z zaprto zasebnostjo. Omenjeni tipi oseb predstavljajo okrog 80% družabniškega omrežja. Pri starostnikih najdemo več raznolikosti, saj se kot družabniki pojavljajo prijatelji, sosedje, partner in otroci, hkrati pa največji deleži navedb ne presegajo 70% omrežja (pri prvih dveh skupinah okrog 50%). Kaže, da so starostniki pri druženju bolj usmerjeni v stike znotraj iste generacije, starostnice pa deloma k otrokom in deloma k prijateljem. Pri finančni opori je najpomembnejši vir otrok, kar je pričakovano. Obstajajo pa razlike med starostnicami in starostniki. Starostnice se za finančno oporo obrnejo le na sorodnike (izjema je skupina starostnic z omrežjem, integriranim v bivalno okolje). Starostniki za finančno oporo prosijo tudi prijatelje. Pomembna vira manjše materialne opore sta pri splošni populaciji prijatelji in sosedje. Pri starostnicah so sosedje zelo pomemben vir manjše materialne opore - pojavijo se v vseh skupinah razen pri skupini z izoliranim družinskim omrežjem. Vir manjše materialne opore so še otroci, prijatelji, razširjena družina in partner. Pri starostnikih so najpomembnejši vir manjše materialne opore tudi sosedje, sledijo prijatelji in otrok. Najpomembnejši vir večje materialne opore so pri starostnicah spet otroci, sledi razširjeno sorodstvo, sosedje, prijatelji in partner. Razlike med skupinami so precejšnje in sledijo splošnim značilnostim neformalnega omrežja. Starostnikom večjo materialno oporo nudijo prijatelji, razširjeno sorodstvo in otroci. Pomembni zaupniki so pri starostnicah z družinskim omrežjem predvsem otroci in partner, pri ostalih dveh skupinah pa prijatelji. Pri starostnikih se brez izjeme kot zaupnica na prvem mestu pojavi partnerka, sledijo prijatelji in pri starostnikih z izoliranim družinskim omrežjem tudi otrok. Za pomoč v primeru bolezni bi se starostnice z družinskim omrežjem najprej obrnile na otroka in partnerja, ali drugega sorodnika. Pri starostnicah z omrežjem širšega bivalnega okolja najdemo najprej otroke in potem razširjeno družino. Pri starostnicah z omrežjem, integriranim v bivalno okolje pa sosede in nato otroke. Za pomoč v primeru bolezni bi se starostniki brez izjeme obrnili na otroke in partnerko. Če opazujemo še skupine po vseh oporah skupaj, najdemo med njimi precejšnje razlike. Pri starostnicah z družinskim omrežjem je homogenost virov največja, predvsem pri starostnicah z izoliranim omrežjem. Več raznovrstnosti najdemo pri prvih dveh skupinah in skupini s heterogenim družinskim omrežjem. Pri starostnikih je heterogenost virov bistveno večja, tudi pri skupini starostnikov z izoliranim družinskim omrežjem. Zanimiva pa je tudi usmeritev k prijateljem pri prvih dveh skupinah.

Diskusija

Opazovane starostnice in starostniki so v glavnem mlajši od 85 let in kot kaže na prvi pogled, še vedno sposobni skrbeti zase s pomočjo svojega neformalnega omrežja. Iz klasifikacije tipov omrežij so razvidne nekatere zanimive razlike po

spolu, kjer se izkaže, da imajo starostnice in starostniki zelo raznolika in med seboj težko primerljiva omrežja. Neposredno primerljiv je le en tip omrežij, in sicer majhna družinska omrežja, ki imajo zelo omejene vire. Opisana segmentacija kaže na večji vpliv strukturalnih dejavnikov pri oblikovanju omrežij starostnic kot starostnikov. Pri starostnicah namreč najdemo skupino z izrazito višjo izobrazbo in modernejšim omrežjem. Pri najnižje izobraženi skupini pa najdemo podobnost sestave omrežja pri poročenih starostnicah in starostnikih.

Primerjava s predhodno tipologijo (Hlebec, 2003) pokaže še bolj izrazite razlike po spolu. K trem izrazito ženskim skupinam smo našli še dve, pri starostnikih pa smo našli tri različne skupine, od katerih je s skupinami starostnic primerljiva le ena. Poglobljena analiza po segmentih socialne opore je razkrila ranljivost posameznih tipov neformalnih socialnih omrežij, ki smo jo predhodno zgolj zaslutili. Najbolj ranljivi sta skupini z majhnim, samozadostnim družinskim omrežjem, ki imata na voljo maloštevilne vire neformalne opore. Ker gre za poročene starostnike, bi izguba ali huda bolezen partnerja pomenila izredno obremenitev otrok(a), ki z ostarelim parom biva v skupnem gospodinjstvu. Med bolj ranljivimi so še starostnice z omrežjem širšega bivalnega okolja, omrežjem, integriranim v bivalno okolje ter homogenim družinskim omrežjem. Pri prvih dveh tipih je pomemben dejavnik odsotnost sorodniških vezi, pri tretjem pa izrazita usmerjenost k otroku kot prevladujočemu viru neformalne opore. Pri starostnikih je bolj ogrožena tudi skupina z največjim omrežjem, ki pa je predvsem družabniško omrežje.

Iz primerjave dostopnosti neformalnih virov socialne opore, uporabe formalnih virov in opisa sposobnosti samostojne skrbi zase, se kažejo odstopanja, ki nam dajo vedeti, da bi omenjene skupine starostnikov ob večjem kriznem dogodku le s težavo obvladovale vsakdanje življenje. Oblikovalci socialnih storitev bi se morali bolj zavedati raznolikosti neformalnih omrežij in različnih potreb, ki jih imajo starostnice in starostniki. Z ustreznimi metodološkimi instrumenti za enostavno odkrivanje značilnosti neformalnih omrežij bi lahko določene potrebe starostnic in starostnikov po formalni opori zaznali, še preden bi se le-te pojavile. Tako bi se lahko ob kriznih situacijah, kot je huda ali nenadna bolezen ter smrt partnerja, dopolnilni formalni ponudniki hitro odzvali na posebne potrebe starostnic in starostnikov.

LITERATURA

- Dremelj, Polona (2003): Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave*, XIX, 43, 149-170.
- Ferligoj, Anuška (1989): Razvrščanje v skupine. *Metodološki zvezki*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ferligoj, Anuška, Kogovšek, Tina, Dremelj, Polona, Hlebec, Valentina in Novak, Mojca (2002): Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije: Kodirna knjiga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut RS za socialno varstvo.
- Hlebec, Valentina (2003): Socialna opora starostnikov v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, XIX, 43, 171-182.
- Hlebec, Valentina, Ličer, Nina, Bitenc, Katarina in Nagode, Mateja (2002): Evalvacija 10-letne uporabe alarmnega sistema kot sredstva večje samostojnosti starostnikov. *Zdravstveno*

- varstvo, 41, 3-6, 153-159.
- Hlebec, Valentina in Kogovšek, Tina (2003): Koceptualizacija socialne opore. Družboslovne razprave, XIX, 43, 103-126.
- Hojnik-Zupanc Ida, Ličer, Nina, in Hlebec, Valentina (1996):Varovalno alarmni sistem kot socialna inovacija v slovenskem prostoru. Zdravstveno varstvo, 35, 9-10: 289-294.
- Hojnik-Zupanc, Ida (1999): Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hojnik-Zupanc, Ida in Kramberger, Anton (1996): Organizirana pomoč na domu za stare ljudi v Ljubljani. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije.
- Kogovšek, Tina, Hlebec, Valentina, Dremelj, Polona in Ferligoj, Anuška (2003): Hlebec, Valentina in Kogovšek, Tina (2003): Koceptualizacija socialne opore. Družboslovne razprave, XIX, 43, 183-206.
- Nagode, Mateja (2003): Vrednotenje uporabe varovalno-alarmnega sistema kot sredstva večje samostojnosti starostnikov. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Nagode, Mateja, Kolarič, Zinka in Hlebec, Valentina (2004): Delovanje in vrednotenje varovalno alarmnega sistema za starostnike. Kakovostna starost, 7, 1, 21-34.
- Wenger, Clare (1994): Support networks of older people: A guide for practitioners. Bangor: Centre for Social Policy Research and Development.